

Biblioteka Główna Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu

Artykuł:

Moskalik B.: Wiek spółdzielni związkowych według spisu z dnia 1 stycznia 1934 r.

Źródło:

Spółdzielczy Przegląd Naukowy Rok 8 1935 zeszyt 10-11-12, strony 39-56

Artykuł zdigitalizowany i udostępniony cyfrowo w ramach zadań projektu pt. „Digitalizacja i udostępnianie online »Bibliografii gospodarki Wielkopolski 1919-39« H. Maciejewskiej” (SONB/SP/550684/2022)

było oddziaływanie przesunięć w spożyciu na rzecz dóbr żywnościowych, a wewnątrz nich, na rzecz artykułów, dostarczanych przez spółdzielnie.

Szacunek ten jednak oparty jest na przypuszczeniach, nie zaś na konkretnych danych. Tem trudniej na jego podstawie określić w jakim kierunku powinna pójść ostateczna, wypadkowa, korektywa „laboratoryjnych” danych. Pewnem się natomiast zdaje, że będzie to korektywa niewielkiej wagi dla otrzymanego w I-ej części obrazu najistotniejszych tendencji rozwojowych obrotów spółdzielni robotniczych w okresie kryzysu.

B. Moskalik.

2 Wiek spółdzielni związkowych według spisu w dniu 1 stycznia 1934 r.

Spis spółdzielni w dniu 1 stycznia 1934 roku, przeprowadzony przez Biuro Rady Spółdzielczej, przy udziale związków rewizyjnych, scharakteryzował dość dobrze rozmieszczenie spółdzielni związkowych w Polsce. Pozwolił zarazem na przeprowadzenie obliczeń, będących tematem niniejszego artykułu.

Ustalenie wieku spółdzielni terytorjalnie i typami (tablica I i II) daje, przy uwzględnieniu zastrzeżeń podanych niżej, niezbyt szczegółowy, ale mniejwięcej dokładny obraz narodzin i rozwoju ruchu spółdzielczego na ziemiach polskich.

W przyszłości, gdy opracowany zostanie „wiek” spółdzielni niezwiązkowych i archiwum Rady Spółdzielczej, możliwe jest, że poglądy nasze ulegną pewnym zmianom w szczegółach, ogólny bowiem obraz, który dają liczby zawarte w artykule jest trwały.

Uwagi ogólne o spisie.

Badanie statystyczne może iść w dwóch kierunkach:

- 1) bieżącej rejestracji zjawisk np. ruch naturalny ludności,
- 2) spisu, który w pewnej chwili daje przekrój zjawiska, jak np. spis ludności, spis budynków i t. p.

Powiedzenie, że statystyka jest zatrzymaną w biegu historją jest szczególnie słuszne w odniesieniu do spisu.

Zaletą spisów jest ich zupełność, wadą — każdy spis pomija wszystkie te zjawiska, które w pewnym okresie zaistniały, lecz w chwili spisu nie występowały. W tym konkretnym wypadku pomija wszystkie spółdzielnie, które do dnia spisu zostały wykreślone z rejestru, ponadto te spółdzielnie, które przeszły

Tablica I. Rok założenia spółdzielni związkowych według województw

Województwa	Razem	do 1900	1901—1905	1906—1910	1911—1914	1915—1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933
Ogółem . . .	11.762	747	611	1 043	653	230	260	124	200	588	352	464	855	969	1.113	1.239	871	723	395	220	105
Centralne . . .	3.273	30	48	184	268	154	162	63	44	216	95	103	268	293	294	350	271	222	102	71	35
m.st. Warszawa . .	226	—	1	6	3	1	3	4	6	27	21	8	16	17	24	20	22	17	13	13	4
Warszawa . .	722	8	17	26	41	36	35	13	7	44	15	27	75	88	71	71	57	50	28	11	6
Łódź	507	11	16	26	42	39	34	18	7	42	13	8	24	33	33	43	36	35	25	12	6
Kielce	663	7	7	53	105	37	38	6	7	25	15	21	49	61	55	85	40	31	12	7	2
Lublin	724	2	6	67	58	39	29	15	7	46	18	27	62	57	61	69	59	56	13	18	15
Białystok . .	427	2	1	6	15	2	23	7	10	32	13	12	42	37	50	62	57	33	11	10	2
Wschodnie . . .	1.545	1	3	2	—	3	25	13	30	75	62	61	170	110	222	355	164	104	84	38	23
Wilno	329	—	—	2	—	2	10	7	12	20	27	20	52	26	37	54	22	12	13	8	5
Nowogródek .	271	—	1	—	—	1	10	4	9	23	16	6	33	25	53	40	22	5	10	8	5
Polesie	233	1	1	—	—	—	3	1	5	16	5	8	23	17	34	64	19	13	15	7	1
Wołyń	712	—	1	—	—	—	2	1	4	16	14	27	62	42	98	197	101	74	46	15	12
Zachodnie . . .	1.736	513	218	212	99	20	27	24	17	44	25	15	49	67	78	100	72	93	38	16	9
Poznań	882	317	116	104	57	15	13	12	10	20	11	10	23	16	20	33	26	38	22	12	2
Pomorze	478	121	43	38	18	—	8	5	1	16	8	2	14	35	36	35	30	51	13	1	3
Śląsk	376	75	59	70	24	5	6	7	6	8	6	3	12	16	22	27	16	4	3	3	4
Południowe . .	5.208	203	342	645	286	53	46	24	109	253	170	285	368	499	519	434	364	304	171	95	38
Kraków	776	61	95	182	104	17	15	11	5	17	13	9	20	19	42	64	43	21	23	11	4
Lwów	1.958	89	121	201	98	27	17	4	33	102	69	90	104	185	227	173	156	134	69	43	16
Stanisławów .	1.075	32	53	135	40	5	10	5	48	86	37	74	72	86	90	81	78	65	39	31	8
Tarnopol . . .	1.399	21	73	127	44	4	4	4	23	48	51	112	172	209	160	116	87	84	40	10	10

Tablica II

Rok założenia spółdzielni związkowych według typów spółdzielni

1.1.1934

Nr. klasyfikacji Rady Spółdzielcz.	Typy Spółdzielni	Razem	do 1880	1881—1885	1886—1890	1891—1895	1896—1900	1901—1905	1906—1910	1911—1914	1915—1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933
I	Ogółem	11,762	138	44	43	155	367	611	1043	653	230	260	124	200	588	352	464	855	969	1113	1239	871	723	395	220	105
I	Spółdz. konsument.	1,511	4	3	2	5	9	30	141	117	90	163	77	63	146	91	50	76	62	67	75	64	50	47	48	31
1	Spożywców	1,258	4	3	—	3	6	24	128	109	86	155	72	55	122	76	42	54	47	44	46	43	33	37	40	29
2	Mieszk. i budowlane	193	—	—	2	1	3	5	11	6	—	3	3	6	18	15	7	16	11	18	26	15	15	8	2	2
3	Wspólnego zaspakajania innych potrzeb	60	—	—	—	1	—	1	2	2	4	5	2	2	6	—	1	6	4	5	3	6	2	2	6	—
II	Spółdz. oszczędnościowo-pożyczkowe	5,494	127	28	25	124	279	491	702	408	76	33	18	23	209	96	106	350	309	457	645	433	319	159	57	20
4	Powszechne (banki spółdzielcze)	1,743	119	22	15	52	98	107	122	38	2	11	10	17	173	73	47	98	143	133	135	108	114	72	24	10
5	Rolnicze (kasy Stefczyka)	3,549	5	6	10	71	177	383	575	366	73	19	8	4	22	15	51	240	148	305	488	295	182	71	25	10
6	Urzędników i pracow.	122	2	—	—	—	3	1	5	1	1	2	—	1	—	3	3	5	6	11	15	24	18	14	7	—
7	Inne	80	1	—	—	1	1	—	—	3	—	1	—	1	14	5	5	7	12	8	7	6	5	2	1	—
III	Spółdz. rolników . .	4,508	4	12	15	25	74	86	190	120	59	58	24	110	228	158	299	417	582	565	503	356	337	170	79	37
8	Rolniczo-handlowe (Zakupu i Zbytu)	410	1	1	1	7	13	27	42	23	21	28	9	12	14	3	12	19	9	9	19	26	67	26	14	7
8a	Rolniczo-spożywcze (Zakupu i Zbytu)	2,614	—	—	—	—	2	18	100	35	30	23	11	94	189	134	237	295	389	367	283	189	138	45	26	9
9	Zakupu i zbytu spec.	68	—	—	—	—	—	1	4	—	1	—	—	—	—	1	1	5	1	5	8	10	6	6	10	4
10	Mleczarskie	1,275	3	11	14	16	35	22	34	48	4	6	4	2	19	18	45	98	172	171	180	126	114	82	34	17
11	Inne przetwórcze . . .	81	—	—	—	2	21	15	7	3	1	—	—	—	3	—	—	3	6	5	4	3	3	5	—	—
12	Pomocnicze	60	—	—	—	—	3	3	3	1	2	1	—	2	2	—	1	1	5	7	6	9	2	—	—	—
IV	Spółdz. rzemieśln.	29	—	—	—	—	—	—	1	2	2	3	1	—	1	1	1	1	2	1	3	1	3	1	3	2
V	Spółdz. robotników i pracowników . . .	54	3	1	1	—	—	—	—	1	—	1	—	1	—	3	2	1	4	5	3	5	4	8	9	2
VI	Inne (przedsiębiorc.)	166	—	—	—	1	5	4	9	5	3	2	4	3	4	3	6	10	10	18	10	12	10	10	24	13

w stan upadłości, gdyż wychodzą one z pod nadzoru biura Rady Spółdzielczej i są usuwane z akt jako nieczynne.

Spis nie obejmuje wszystkich tych spółdzielni, które powstały, rozwijały się i przestały istnieć w okresie zaborów, następnie te, które przestały istnieć w pierwszych latach Niepodległości i nie weszły do polskich rejestrów spółdzielni.

Jako charakterystyka natężenia organizacyjnego spis nie daje dokładnego obrazu, gdyż jest niezupełny. Wszak w pewnych okresach czasu, np. w pierwszych latach po wojnie, powstawało bardzo wiele spółdzielni, które wobec niesprzyjających warunków (w naszym wypadku inflacja i dewaluacja pieniądza, w której stopniały z ogromną szybkością kapitały spółdzielni) szybko uległy likwidacji. Liczby dotyczące tego okresu są niedokładne, należało je uzupełnić przez zbadanie ogromnego cmentarzyska spółdzielni w archiwum Rady Spółdzielczej, lecz przekraczało to określone granice obecnej pracy.

Zestawienia liczbowe wieku spółdzielni związkowych były robione w latach ubiegłych przez niektóre związki rewizyjne i zamieszczane w rocznikach statystycznych. Lecz wadą tych wszystkich liczb było to, że dotyczyły one jednego tylko związku, niekiedy jednego lub niektórych tylko typów spółdzielni. Pozatem w większości nie uwzględniały one podziału terytorjalnego. Zrobienie łącznego zestawienia również było niemożliwe z braku danych od większości związków, a także z powodu różnorodnych przedziałów klasowych dla grup wieku spółdzielni.

3 *Spółdzielnie niezwiązkowe.*

Spis obejmował zarówno spółdzielnie związkowe jak i niezwiązkowe. W artykule podane są wyniki dotyczące tylko spółdzielni związkowych. Znaczna większość, bo niemal 4/5 wszystkich niezwiązkowych — to spółdzielnie nieczynne, będące w likwidacji, bądź też faktycznie zlikwidowane. Przez pominięcie spółdzielni niezwiązkowych wiek czynnych spółdzielni zasadniczo nie ulegnie zmianie.

Liczba czynnych spółdzielni niezwiązkowych nie została podczas spisu zupełnie ustalona, a jeszcze obecnie, po 2-letniej pracy biura Rady Spółdzielczej, liczba tych spółdzielni dokładnie nie jest znana.

Na podstawie materiałów Rady wynika, iż z ogólnej liczby 10972 spółdzielni niezwiązkowych, objętych spisem, 3616, to jest 33%, było w likwidacji. Czas trwania likwidacji charakteryzują poniższe liczby:

data rozwiązania	Liczba spółdzielni	%
do 1928	1447	40,0
1929	353	9,8
1930	337	9,3
1931	598	16,5
1932	516	14,3
1933	365	10,1

Przeważająca większość spółdzielni niezwiązkowych jednakże była nieczynna, nie będąc rozwiązana.

Liczba spółdzielni niezwiązkowych, ustalona przez Spis na 10972, jest prawdopodobnie wygórowana. Spis miał szereg błędów, przyczem w grupie spółdzielni związkowych były one stosunkowo nieliczne i w okresie opracowania zostały poprawione.

W liczbie spółdzielni niezwiązkowych błędy te były znacznie liczniejsze i w małym tylko stosunku zostały przy opracowywaniu usunięte. Liczne były wypadki dwukrotnego, a nawet trzykrotnego wliczania tej samej spółdzielni.

Spis został opracowany na podstawie materiałów posiadanych przez Radę Spółdz., nie obejmował przeto niewątpliwie znacznej liczby zarejestrowanych spółdzielni niezwiązkowych, o istnieniu których Rada nie została powiadomiona.

Z drugiej strony, w odróżnieniu od wszelkich innych spisów, omawiany spis obejmował rzeczy niejednokrotnie faktycznie nie istniejące. Rejestrował „martwe dusze”, jak np. liczne spółdzielnie rozwiązane przed wojną, a w jednym wypadku spółdzielnia rozwiązana w roku 1898, a więc 35 lat przed datą spisu. Stąd też wynika taka ogromna liczba spółdzielni niezwiązkowych.

Nieuwzględnienie przeto obecnie w obliczeniach spółdzielni niezwiązkowych jest niewielką luką. Z tego powodu ogólny obraz czynnych spółdzielni nie ulegnie zmianie.

3 Rzut ogólny na początki ruchu spółdzielczego w Polsce.

Powstawanie spółdzielni związane było z dziejami politycznymi narodu polskiego w wieku 19 i rozwojem stosunków społeczno-gospodarczych na ziemiach polskich.

Ucisk narodowościowy i pruska polityka eksterminacyjna były bodźcem do odrodzenia narodowego i czynnikiem wybitnie sprzyjającym uczuciowo, emocjonalnie, powstawaniu w dawnym zaborze pruskim polskich spółdzielni.

Nieszczęsne wyniki powstania styczniowego i upadek wiary w możliwość polepszenia bytu na drodze reformy życia politycznego i społecznego ugruntowały w szerokich masach społec-

a czeństwa przeświadczenie, że zmiana na lepsze może być dokonana na drodze podniesienia dobrobytu gospodarczego. Hasło pracy organicznej, pracy od podstaw, znalazło szerokie rzesze zwolenników. Pozytywnie gospodarczy tryumfował. W tych warunkach powstają pierwsze spółdzielnie na ziemiach dawnej Kongresówki. W latach późniejszych rodzący się ruch robotniczy w powstających spółdzielniach spożywców zdobywa placówki walki klasowej i politycznej.

W Galicji pierwsze spółdzielnie powstają mniej więcej w tymże samym okresie czasu co i pierwsze spółdzielnie w dawnym Księstwie Poznańskim, a więc w 60 latach ubiegłego stulecia. Są to z reguły spółdzielnie oszczędnościowo-pozyczkowe powszechne. Pod koniec wieku ubiegłego w roku 1890, w Czernichowie, wiosce położonej koło Krakowa, powstaje, założona przez Dr. Franciszka Stefczyka, pierwsza polska kasa spółdzielcza oparta o zasady Raiffeisena (Spółdzielnie niemieckie tego typu już przedtem istniały w dawnym zaborze pruskim). Założenie kasy w Czernichowie jest zwiastunem powstającego rolniczego ruchu spółdzielczego, od twórcy zwanego stefczykowskim. Na początku bieżącego stulecia ruch ten przerzuca się na ziemię dawnego zaboru rosyjskiego. Rola, jaką odegrały spółdzielnie typu Raiffeisena-Stefczyka w życiu wsi polskiej ostatnich dziesiątków lat, jest ogromna. „Nędza galicyjska“, niegdyś szeroko omawiana w literaturze ekonomicznej, jest podłożem sprzyjającym dla rozwoju drobnych wiejskich kas spółdzielczych. Podniesienie ekonomiczne drobnego rolnictwa na terenie województw południowych to w dużym stopniu zasługa drobnych a licznych placówek spółdzielczych.

Wreszcie poza kilku wyjątkami wszystkie niemal spółdzielnie, istniejące obecnie na terenie województw wschodnich, powstały w okresie powojennym, w Niepodległej Polsce. Spółdzielnie wcześniejsze zginęły w zawierusze wojennej.

Po tym ogólnym rzucie rozpatrzmy powstanie spółdzielni w perspektywie lat.

Podział lat powstania spółdzielni na okresy.

Rozpatrywany okres czasu dla uproszczenia badania podzielony został na pewne grupy wieku według następujących przesłanek:

- 1) pierwsza grupa — obejmuje spółdzielnie założone przed 50 laty, t. j. przed r. 1885.
- 2) druga — spółdzielnie założone do końca wieku ubiegłego, od daty założenia których nie upłynęło jeszcze 50 lat;
- 3) trzecia — spółdzielnie powstałe na początku bieżącego stulecia do 1914 roku, który w dziejach politycznych, gospodarczych i społecznych był rokiem przełomowym;

4) czwarta — lata wojny i późniejszej inflacji, jako okres czasu bardzo niesprzyjający dla pracy spółdzielni, szczególnie nowopowstających;

5) okres waluty złotowej w Polsce aż do wybuchu kryzysu gospodarczego. Zauważyć należy, że $\frac{1}{2}$ roku dobrej konjunktury gospodarczej wobec niemożności rozdzielenia roku 1929 zaliczone zostały do następnej grupy lat, lat kryzysu gospodarczego;

6 i 7) lata 1929—1933 zostały potraktowane jako dwie grupy wieku:

a) pierwsze trzy lata kryzysu gospodarczego 1929—1931, b) ostatnie dwa lata przed datą spisu, a więc rok 1932 i 1933.

Pierwsze spółdzielnie na ziemiach Polski, istniejące jeszcze obecnie i objęte spisem powstały w roku 1860, a więc przed 75 laty. Były to spółdzielnie kredytowe powszechne (według obecnej klasyfikacji Rady Spółdzielczej typ 4) typu Schultzego z Delitsch. Należą one obecnie do Związku Spółek Niemieckich w Poznaniu, a więc były to i są spółdzielnie niemieckie.

Pierwsze spółdzielnie polskie powstają nieco później.

Ogólną charakterystykę wymienionych grup wieku pod względem liczby i charakteru powstałych spółdzielni dają tablica III i poniższe opisy.

Charakterystyka poszczególnych grup lat.

Do roku 1885. Spółdzielnie powstają na terenie województw: poznańskiego, pomorskiego, krakowskiego, lwowskiego, stanisławowskiego i tarnopolskiego. Są to z reguły spółdzielnie kredytowe (banki spółdzielcze typu Schultzego z Delitsch). Pod względem narodowościowym są to przedewszystkiem spółdzielnie polskie, należące do Patronatu Poznańskiego, Związku Stowarzyszeń we Lwowie. Jest również kilka i to najstarszych spółdzielni niemieckich.

1886 — 1900.

W latach tych spółdzielnie powstają na terenie województw zachodnich i południowych. Przewagę liczebną pośród powstałych w tym okresie spółdzielni mają rolnicze spółdzielnie oszczędnościowo-pożyczkowe typu Reiffeisena-Stefczyka (258 spółdzielni); niemieckie — na terenie woj. poznańskiego i pomorskiego, polskie — w woj. południowych. Poza tem powstaje stosunkowo duża liczba banków spółdz. oraz kilkadziesiąt spółdzielni mleczarskich (65).

Pod względem przynależności organizacyjnej są to spółdzielnie niemieckie, oraz polskie, zrzeszone w związkach Unji Związków Spółdz. i Patronacie Lwowskim Spółdz. Rolniczych.

Na lata te przypada początek działalności d-ra Franciszka Stefczyka nad rozbudową rolniczego ruchu spółdzielczego na terenie województw południowych.

Tablica III. Rok założenia spółdzielni związkowych według grup wieku i województw.

Wyszczególnienie	do 1885 roku				1886—1900				1901—1914				1915—1918							
	Ogółem	województwa			Ogółem	województwa			Ogółem	województwa			Ogółem	województwa						
		centralne	wschodnie	zachodnie		południowe	centralne	wschodnie		zachodnie	południowe	centralne		wschodnie	zachodnie	południowe				
Ogółem	182	7	1	109	65	565	23	—	404	138	2307	500	5	529	1273	230	154	3	20	53
Typy spółdzielni																				
spożywców	7	2	—	3	2	9	4	—	2	3	261	207	2	9	43	86	77	3	1	5
mieszkaniowe	—	—	—	—	—	6	—	—	6	—	22	—	—	21	1	—	—	—	—	—
banki spółdzielcze	141	5	1	83	52	165	18	—	89	58	267	60	2	122	83	2	1	—	—	1
kasy stęczyka	11	—	—	8	3	258	1	—	192	65	1324	207	—	206	911	73	63	—	4	6
rolniczo-handłowe	2	—	—	1	1	21	—	—	20	1	92	1	—	72	19	21	5	—	7	9
rolniczo-spożywców	—	—	—	—	—	2	—	—	—	2	153	1	—	—	152	30	—	—	—	30
mleczarskie	14	—	—	13	1	65	—	—	64	1	104	18	—	46	40	4	3	—	1	—
inne	7	—	—	1	6	39	—	—	31	8	84	6	1	53	24	14	5	—	7	2
Związki rewizyjne																				
polskie	146	7	1	81	57	248	23	—	128	97	1753	497	5	295	956	160	105	3	8	44
Unja	134	5	1	76	52	117	17	—	68	32	275	62	3	161	49	30	2	—	5	23
Zjednoczenie	8	—	—	4	4	124	1	—	59	64	1263	229	—	131	903	50	29	—	3	18
inne	4	2	—	1	1	7	5	—	1	1	215	206	2	3	4	80	74	3	—	3
mniejszości narod.	36	—	—	28	8	317	—	—	276	41	554	3	—	234	317	70	49	—	12	9
Żydowskie	3	—	—	—	3	9	—	—	—	9	17	3	—	—	14	—	—	—	—	—
Ukraińskie	5	—	—	—	5	31	—	—	—	31	261	—	—	—	261	7	—	—	—	7
Niemieckie	28	—	—	28	—	277	—	—	276	1	276	—	—	234	42	63	49	—	12	—

Tablica III (ciąg dalszy) Rok założenia spółdzielni związkowych według grup wieku i województw.

Wyszczególnienie	1919 — 1923					1924 — 1928					1929 — 1931					1932 — 1933				
	Ogółem	województwa				Ogółem	województwa				Ogółem	województwa				Ogółem	województwa			
		centralne	wschodnie	zachodnie	południowe		centralne	wschodnie	zachodnie	południowe		centralne	wschodnie	zachodnie	południowe		centralne	wschodnie	zachodnie	południowe
Ogółem	1524	580	205	137	602	4640	1308	918	309	2105	1989	595	352	203	839	325	106	61	25	133
<i>Typy spółdzielni</i>																				
spożywców	480	255	80	68	77	233	80	66	24	63	113	36	45	13	19	69	26	31	5	7
mieszkaniowe	45	30	—	9	6	78	58	3	13	4	38	19	2	14	3	4	2	—	—	2
banki spółdzielcze	284	145	94	19	26	556	270	101	40	145	294	124	21	10	139	34	23	4	—	7
kasy Stefczyka	68	52	4	5	7	1232	446	467	114	205	548	192	62	22	272	35	6	2	—	27
rolniczo-handlowe	66	34	10	12	10	68	14	20	24	10	119	17	9	87	6	21	5	3	12	1
rolniczo-spożywcze	451	1	9	—	441	1571	29	131	—	1411	372	30	146	—	196	35	—	3	—	32
mleczarskie	49	33	1	5	10	666	343	92	36	195	332	120	48	20	134	51	16	7	1	27
inne	81	30	7	19	25	236	68	38	58	72	183	47	19	37	70	76	28	11	7	30
<i>Związki rewizyjne</i>																				
polskie	793	431	110	120	132	234	1063	680	237	331	845	425	172	99	179	135	57	39	10	29
Unja	165	52	16	47	50	425	179	97	82	67	189	94	24	41	30	34	17	5	2	10
Zjednoczenie	158	95	13	20	30	1647	753	522	132	240	561	277	104	35	145	31	10	5	1	15
inne	480	284	81	53	52	239	131	61	23	24	125	54	44	23	4	70	30	29	7	4
mniejszości narod.	731	149	95	17	470	2329	245	238	72	1774	1114	170	180	104	660	190	49	22	15	104
żydowskie	245	136	84	—	25	383	194	82	4	103	266	123	20	3	120	82	37	13	1	31
ukraińskie	455	—	11	—	444	1852	31	155	—	1666	723	37	158	—	528	77	—	6	—	71
niemieckie	31	13	—	17	1	94	20	1	68	5	125	10	2	101	12	31	12	3	14	2

1901 — 1914.

Lata te charakteryzuje wzmożony rozwój ruchu spółdzielczego na ziemiach polskich. Obok rolniczych spółdzielni oszczędnościowo-pożyczkowych powstają w znacznej liczbie spółdzielnie mleczarskie i nowy typ — spółdzielnie rolniczo-handlowe.

W tym okresie rozwija się świetnie rolniczy ruch spółdzielczy w woj. południowych pod kierunkiem Patronatu Krajowego we Lwowie. Do województw zachodnich i południowych, jako nowy teren ekspansji ruchu spółdzielczego, dochodzi dawna Kongresówka. Powstają tutaj liczne spółdzielnie spożywców, jako jeden z objawów coraz bardziej czynnej roli ruchu robotniczego na terenie spółdzielczym. Na terenie wiejskim powstają kasy spółdzielcze, pewna liczba wiejskich spółdz. spożywców i stosunkowo mało spółdzielni mleczarskich.

1915 — 1918.

Rozwój ruchu spółdzielczego zahamowała wojna światowa. Uwaga ludności została odwrócona od zagadnień społecznych do zagadnień związanych z operacjami wojennymi. Wszak ziemie Polski poza województwami zachodnimi są terenem działań wojennych, które powodują upadek licznych przedwojennych spółdzielni. Majątek, towary, księgi wielu spółdzielni stały się pastwą pożarów i ognia artyleryjskiego.

Na terenie województw centralnych powstają w tym okresie 154 spółdzielnie, lecz powstanie ich związane jest z całokształtem odbywających się zjawisk: są to bowiem miejskie spółdzielnie spożywców, które mają na celu przezwyciężenie trudności aprowizacyjnych, są popierane przez władze okupacyjne, jako punkty rozdzielcze artykułów pierwszej potrzeby. Członkowie tych spółdzielni to członkowie „cukrowi“, „kartkowi“. Również i dawne przedwojenne spółdzielnie w latach tych wykazują znaczny przyrost liczby członków z tych samych przyczyn.

Powstają także liczne niemieckie spółdzielnie oszczędnościowo-pożyczkowe rolnicze na terenie woj. łódzkiego i warszawskiego. Inicjatywa założenia tych spółdzielni prawdopodobnie wychodziła od władz okupacyjnych, które usiłowały zorganizować element niemiecki i przyjąć mu z pomocą finansową. W roku 1917 powstaje związek rewizyjny tych spółdzielni.

3 1919 — 1923.

a Zmiana warunków politycznych, powstawanie Państwa Polskiego stwarza warunki sprzyjające rozwojowi ruchu spółdzielczego. Wydana w październiku 1920 r. liberalna ustawa o spółdzielniach nadaje jednolite formy prawne zrzeszeniom spółdzielczym.

Lecz z drugiej strony inflacja i dewaluacja marki polskiej jest czynnikiem unicestwiającym istnienie szeregu starych, w większym jeszcze stopniu nowopowstających spółdzielni. Fundusze własne i obrotowe spółdzielni malały z dnia na dzień i niemal w każdym wypadku słabej, małoprzezornej pracy powodowały upadek spółdzielni.

Dlatego też duża liczba spółdzielni powstałych w tych latach szybko przechodzi w stan likwidacji, zanika i została pominięta przez liczby spisu. W liczbie 11734 spółdz. niezwiązanych, będących w dniu spisu w ewidencji Rady Spółdzielczej, spółdzielnie powstałe w latach 1919—1923 stanowią poważny odsetek.

Większość powstających w tym okresie spółdzielni znajduje się na terenie woj. południowych (602) i centralnych (580). Powstają również liczne spółdzielnie w woj. wschodnich (205). Zaznaczyć należy, że niemal wszystkie spółdzielnie przedwojenne we wschodniej polaci Rzeczypospolitej, zaginęły w zawierusze wojennej.

Charakterystyczne jest, że większość spółdzielni stanowią spółdz. spożywców, co tłumaczy się większą ich wytrzymałością wobec dewaluacji pieniędzy, niż spółdz. kredytowych, z drugiej — pewne trudności aprowizacyjne i brak dostatecznego aparatu rozdzielczego. Powstają również liczne spółdzielnie rolniczo-spożywcze (ukraińskie).

Większość powstających banków spółdzielczych — są to spółdzielnie kredytowe żydowskie. Na omawiane lata przypada również powstanie znacznej liczby spółdzielni mieszkaniowych i mieszkaniowo-budowlanych (45 spółdzielni związkowych).

3 1924 — 1928 r.

Stabilizacja waluty polskiej była, obok polepszającej się później konjunktury gospodarczej, czynnikiem wybitnie sprzyjającym powstawaniu i trwałemu istnieniu spółdz. nowopowstających, nie mówiąc już o spółdzielniach, które przetrwały okres inflacji i dewaluacji.

W tymże okresie wznowia działalność bardzo znaczna liczba spółdzielni, które w latach wojny i inflacji zmuszone były zawiesić czynności gospodarcze.

Przeciętna roczna liczba powstających spółdz. w omawianych latach osiąga punkt kulminacyjny, bo 928 spółdz. rocznie. 45,4% liczby powstałych spółdzielni przypada na województwa południowe, 28,2% — na woj. centralne i 19,8% — na woj. wschodnie.

Największą liczbę z pośród powstających stanowią spółdz. rolniczo-spożywcze — 1571 spółdz., kasy Stefczyka — 1232 spółdz., spółdz. mleczarskie — 666. Powstaje znaczna liczba, bo aż 556 banków spółdzielczych.

Liczba nowopowstałych spółdzielni spożywców (233 sp.)

jest mniejsza od liczby spółdz. tego typu założonych w okresie poprzednim (480 spółdz.).

W stosunku do ogólnej liczby spółdzielni powstałych w latach 1924—1928, spółdzielnie związków dawnego Zjednoczenia stanowiły 35,5%, spółdz. ukraińskie — 39,9%.

3 1929 — 1931.

a W latach tych liczba nowopowstających spółdzielni kurczy się. Na połowę roku 1929 przypada początek kryzysu gospodarczego, który podważa podwaliny istniejącego ustroju społecznego i gospodarczego. Powstawanie nowych spółdzielni w tych warunkach jest znacznie utrudnione. Cały szereg dawnych placówek spółdzielczych, znalazłszy się wobec nowych dawniej nieznanych warunków pracy, musiało zaprzestać działalności gospodarczej czasowo lub też na stałe, przechodząc w stan likwidacji.

W pierwszych trzech omawianych latach kryzysu gospodarczego powstaje przeciętnie rocznie 663 spółdzielnie wobec 928 jako przeciętnej dla lat 1924—1928. Zgórą $\frac{2}{5}$ powstałych spółdz. przypada na woj. południowe, w centralnych odsetek ten dochodził do blisko 30%.

b Liczebną przewagę miały kasy Stefczyka — 548 spółdz., następnie spółdzielnie rolniczo-spożywcze — 372 spółdz., banki spółdzielcze — 294 spółdz. i t. d. Podkreślić należy stosunkowo dużą liczbę nowopowstałych spółdz. rolniczo-handlowych, które powstały na miejsce starych, będących w likwidacji, lub już zlikwidowanych spółdzielni.

Z ogólnej liczby zarejestrowanych zgórą 36% stanowiły spółdzielnie ukraińskie. Odsetek spółdzielni dawnego Zjednoczenia był również bardzo duży — 28,2%.

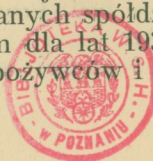
3 1932 — 1933.

W latach następnych, w miarę pogłębiającego i przedłużającego się kryzysu słabnie w dalszym ciągu wysiłek organizacyjny działaczy spółdzielczych, zmierzających do powołania nowych placówek spółdzielczych. W latach tych przeciętna liczba zarejestrowanych spółdzielni obniża się do 163 spółdzielni rocznie.

Przeciętna roczna w tych latach była $5\frac{1}{2}$ raza mniejsza od przeciętnej liczby nowopowstałych spółdzielni w latach 1924—1928, a 4 razy mniejsza od analogicznej przeciętnej z pierwszych lat kryzysu gospodarczego.

c Tak jak w pierwszych 3 latach kryzysu, odsetek powstałych spółdzielni w poszczególnych grupach województw nie uległ zasadniczej zmianie, t. j. w woj. południowych w dalszym ciągu przekraczał, aczkolwiek bardzo nieznacznie, $\frac{2}{5}$ ogólnej liczby spółdzielni, w woj. centralnych był nieco mniejszy od $\frac{1}{3}$ liczby zarejestrowanych spółdzielni.

Charakterystycznym dla lat 1932—1933 jest znaczny wzrost odsetka spółdzielni spożywców i „innych“ spółdzielni.

Powstawanie dalszych nowych spółdzielni spożywców nie mogło być zahamowane całkowicie, jak to ma miejsce np. z kasami Stefczyka, których liczba zmalała z 548 na 35.

Istnieje pewnego rodzaju błędne koło. Im cięższe warunki życia — tem w większym stopniu ludność garnie się do organizacyi spółdzielczych, ale nie do wszystkich typów. Wtedy gdy dla jednych kryzys gospodarczy wprost uniemożliwia prowadzenie jakiejkolwiek działalności gospodarczej, dla innych, w trudnych warunkach powstających, stwarza dobre psychiczne podłoże dla akcji spółdzielczej. Szczególnie wyraźnie występuje to w spółdzielniach spożywców.

Lecz z drugiej strony występuje zjawisko odmiennego rodzaju. W okresie kryzysu powstają liczne pseudospółdzielnie

Tablica IV. Procentowy podział spółdzielni związkowych według roku założenia.

Wyszczególnienie	Ogółem	G r u p y l a t							
		do 1885	1886—1900	1901—1914	1915—1918	1919—1923	1924—1928	1929—1931	1932—1933
Ogółem	100,0	1,5	4,8	19,6	2,0	13,0	39,4	16,9	2,8
<i>Typy spółdzielni</i>									
spożywców	100,0	0,6	0,7	20,8	6,8	38,1	18,5	9,0	5,5
mieszkaniowe	100,0	—	3,1	11,4	—	23,3	40,4	19,7	2,1
banki spółdz.	100,0	8,1	9,5	15,3	0,1	16,3	31,9	16,9	1,9
kasy Stefczyka	100,0	0,3	7,3	37,3	2,1	1,9	34,7	15,4	1,0
roln.-handlowe	100,0	0,5	5,1	22,5	5,1	16,1	16,6	29,0	5,1
roln.-spożywcze	100,0	—	0,1	5,9	1,2	17,3	60,1	14,2	1,3
mleczarskie	10,0	1,1	5,1	8,2	0,3	3,8	52,2	25,3	4,0
inne	100,0	1,0	5,4	11,7	1,9	11,2	32,8	25,4	10,6
<i>Związki rewizyjne</i>									
polskie	100,0	2,3	3,9	27,3	2,5	12,3	36,0	13,6	2,1
Zjednoczenie	100,0	0,2	3,2	32,9	1,3	4,1	42,9	14,6	0,8
Unja	100,0	9,8	8,6	20,1	2,2	12,0	31,0	13,8	2,5
inne	100,0	0,3	0,6	17,8	6,6	38,8	19,8	10,3	5,8
mniejśz. narod.	100,0	0,7	5,9	10,4	1,3	13,7	43,6	20,8	3,6
żydowskie	100,0	0,3	0,9	1,7	—	24,4	38,1	26,4	8,2
ukraińskie	100,0	0,2	0,9	7,6	0,2	13,3	54,3	21,2	2,3
niemieckie	100,0	3,0	29,0	29,8	6,8	3,4	10,2	13,5	3,4
<i>Województwa</i>									
centralne	10,00	0,2	0,7	15,3	4,7	17,7	40,0	18,2	3,2
wschodnie	100,0	0,1	—	0,3	0,2	13,3	59,4	22,8	3,9
zachodnie	100,0	6,3	23,3	30,5	1,1	7,9	17,8	11,7	1,4
południowe	100,0	1,3	2,7	24,4	1,0	11,6	40,4	16,1	2,5

i to zarówno w grupie spółdzielni kredytowych jak i innych. Następnie zauważyć można wzmożoną działalność spółdzielni t. zw. przedsiębiorców. Wtedy gdy w okresie pięciolecia 1924—1928 nowych spółdzielni tej grupy (spółdz. handlowe, przemysłowe i inne) zarejestrowano 54, na lata kryzysu przypada ich 69, a więc o 28% więcej.

Tablica V. Procentowy podział spółdzielni związkowych w poszczególnych grupach lat

Wyszczególnienie	Ogółem	G r u p y l a t							
		do 1885	1886—1900	1901—1914	1915—1918	1919—1923	1924—1928	1929—1931	1932—1933
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>Typy spółdzielni</i>									
spożywców	10,7	3,9	1,6	11,3	37,4	31,5	5,0	5,7	21,2
mieszkaniowe	1,7	—	1,1	1,0	—	3,0	1,7	1,9	1,2
banki spółdziel.	14,8	77,5	29,2	11,6	0,9	18,6	12,0	14,8	10,5
kasy Stefczyka	30,2	6,0	45,7	57,4	31,7	4,5	26,5	27,5	10,8
rolniczo-handl.	3,5	1,1	3,7	4,0	9,1	4,3	1,4	6,0	6,4
rolniczo-spożyw.	22,2	—	0,3	6,6	13,1	29,6	33,9	18,7	10,8
mleczarskie	10,8	7,7	11,5	4,5	1,7	3,2	14,4	16,2	15,7
inne	6,1	3,8	6,9	3,6	6,1	5,3	5,1	9,2	23,4
<i>Związki rewizyjne</i>									
polskie	54,6	80,2	43,9	76,0	69,6	52,0	49,8	44,0	41,5
Zjednoczenie	32,7	4,4	22,0	54,8	21,7	10,4	35,5	28,2	9,5
Unja	11,6	73,6	20,7	11,9	13,1	10,8	9,2	9,5	10,5
inne związ.	10,3	2,2	1,2	9,3	34,8	30,8	5,1	6,3	21,5
mniej. narod.	45,4	19,8	56,1	24,0	30,4	48,0	50,2	56,0	58,5
żydowskie	8,5	1,7	1,6	0,7	—	16,1	8,3	13,4	25,2
ukraińskie	29,0	2,7	5,5	11,3	3,0	29,9	39,9	36,3	23,7
niemieckie	7,9	15,4	49,0	12,0	27,4	2,0	2,0	6,3	9,6
<i>Województwa</i>									
centralne	27,8	3,8	4,1	21,7	67,0	38,1	28,2	29,9	32,6
wschodnie	13,1	0,6	—	0,2	1,3	13,4	19,8	17,7	18,8
zachodnie	14,8	59,9	71,5	22,9	8,7	9,0	6,6	10,2	7,7
południowe	44,3	35,7	24,4	55,2	23,0	39,5	45,4	42,2	40,9

Ogólna charakterystyka okresów.

Stopień nateżenia organizacyjnego ruchu spółdzielczego na ziemiach polskich w poszczególnych wyżej omówionych okresach czasu (przy uwzględnieniu podanych na wstępie zastrzeżeń) charakteryzują liczby tablicy IV i V oraz następującego zestawienia:

lata	liczba lat	Liczba nowopowstałych spółdzielni	
		ogółem	przeciętnie rocznie
do 1885	25	182	7
1886 — 1900	15	565	38
1901 — 1914	14	2307	165
1915 — 1918	4	230	58
1919 — 1923	5	1524	305
1924 — 1928	5	4640	928
1929 — 1931	3	1989	663
1932 — 1933	2	325	163

Nateżenie organizacyjne ustalone przez obliczenie powyższej przeciętnej nie było jednakowe we wszystkich dzielnicach Rzeczypospolitej.

Poniższe obliczenie przeciętnej liczby powstałych spółdzielni według grup województw jest bardzo charakterystyczne:

lata	Przeciętna roczna liczba nowopowstałych spółdzielni w województwach			
	centralnych	wschod.	zachod.	połud.
do 1885	0	0	5	2
1886 — 1900	2	—	27	9
1901 — 1914	35	1	38	91
1915 — 1918	39	1	5	13
1919 — 1923	116	41	28	120
1924 — 1928	262	183	62	421
1929 — 1931	198	117	68	280
1932 — 1933	53	31	13	66

Podział narodowościowy.

Podział spółdzielni powstających w poszczególnych okresach czasu według narodowości wskazuje na stale wzrastający, poczynając od roku 1900, odsetek spółdzielni mniejszości narodowych. W ostatnich latach, po r. 1923, liczba ich większa była od liczby spółdzielni polskich. Szczególnie znaczny wzrost liczebny wykazują spółdzielnie ukraińskie, co uwypuklają liczby tablicy III.

W grupie spółdzielni polskich w okresie przedwojennym mało odsetek przypadający na spółdzielnie związków dawnej Unji Związków Spółdzielczych, wzrastał natomiast odsetek spółdzielni Zjednoczenia. W okresie powojennym dochodzą inne związki polskie (Społem, Wojskowy, Mieszkaniowy). Szczególnie licznie powstawały spółdzielnie należące do tych związków w okresie wojny i inflacji oraz w ostatnich omawianych dwóch latach kryzysu gospodarczego 1932 i 1933 roku.

Jeżelibyśmy ogólną liczbę spółdzielni objętych przez spis, zgrupowali według grup wieku i narodowości, wówczas obraz

	% polskie	% mniejszości narodow.
do 1900	6,14	6,60
1901 — 1914	27,30	10,37
1915 — 1923	14,84	15,00
1924 — 1928	35,99	43,61
1929 — 1933	15,73	24,42
	100,00	100,00

rozwoju ruchu spółdzielczego od strony liczebności spółdzielni zilustrowałoby nam poniższe zestawienie:

Zdecydowana przewaga liczby spółdzielni mniejszości narodowych w ostatnich 10 latach powstała wskutek bardzo dużego wzrostu liczby spółdz. ukraińskich.

Liczba tych spółdzielni, powstałych w tych latach, stanowiła 54,29% ogólnej ich liczby według omawianego spisu.

Województwa.

Na terenie województw zachodnich do roku 1900 powstało 29,55% ogólnej liczby spółdzielni. Analogiczny odsetek dla województw południowych wynosił 3,0%, dla woj. centralnych tylko 0,91%.

Razem ze spółdzielniami powstałymi w latach 1901—1914, odsetek spółdzielni przedwojennych stanowił:

w woj. zachodnich	60,02%
„ południowych	27,34%
„ centralnych	16,19%
„ wschodnich	0,39%

Liczbę powyższą wyraźnie wskazują na natężenie ruchu spółdzielczego na ziemiach polskich w okresie przedwojennym.

Na województwa zachodnie przypadało w latach do r. 1885 59,89% ogólnej liczby powstałych na ziemiach polskich spółdzielni, w latach 1886—1900 odsetek ten wzrasta do 71,50%. Natomiast na początku bieżącego stulecia w latach 1901—1914 największy % powstałych spółdzielni przypada na woj. południowe.

W latach powojennych bardzo wysoki % spółdzielni powstałych na terenie woj. południowych, tłumaczy się ogromną liczbą ukraińskich spółdzielni rolniczo-spożywczych, założonych i kierowanych przez RSUK.

Typy spółdzielni.

Rozpatrując wiek spółdzielni ze strony typów spółdz. zauważyć możemy pewne uwarstwienie w powstaniu poszczególnych rodzajów spółdz. Najstarszemi niewątpliwie są banki spółdz. typu Schultzego z Delitsch, powstałe w dużej liczbie

w Poznańskim, jako wynik akcji ks. Szamarzewskiego, ks. Wawrzyniaka i innych. Na spółdzielnie tego typu, powstałe do roku 1885, przypada 77,47% ogólnej liczby spółdz. powstałych w tym czasie, a 8,09% liczby spółdzielni tego typu w dniu daty spisu.

W następnej grupie — w latach 1886—1900 powstaje ponadto na terenie woj. południowych znaczna liczba kas spółdzielczych, zwanych obecnie kasami Stefczyka. Z ogólnej liczby powstałych w tych latach spółdz. na kasy Stefczyka przypada 45,67%, na banki spółdzielcze — 29,20% i wreszcie na spółdzielnie mleczarskie 11,51%.

Spółdzielnie spożywców powstają w większej liczbie w latach 1901 — 1914, przyczem większość z nich znajduje się na terenie b. Kongresówki. W latach wojny powstaje 86 spółdz. spoż., posiadają one zresztą charakter punktów aprowizacyjnych ludności rolniczej i miejskiej. Największa liczba spółdzielni spożywców powstaje w latach bezpośrednich po wojnie i w okresie inflacji (1919—1923), kiedy ludność miejska, a częściowo i wiejska szukała w spółdzielniach tego typu oparcia w dążeniu do polepszenia materialnego bytu i przeciwdziałania zwiększającej się drożyznie.

Spółdzielnie mieszkaniowe powstają w większej liczbie dopiero w latach powojennych, szczególnie po wprowadzeniu złotego, jako jeden ze środków przeciwdziałania kryzysowi mieszkaniowemu.

Z ogólnej liczby 1275 związkowych spółdz. mleczarskich 666, czyli 52,24%, powstało w latach 1924—1928. W latach następnych (1929—1931) — powstało dalszych 322 (25,25%); łącznie w latach 1924—1931 powstało 988 spółdz. mleczarskich czyli 77,49% ogólnej ich liczby. Podane liczby są bardzo wymowne.

Spółdzielnie rolniczo-handlowe, których rozwój liczebny został powstrzymany przez działania wojenne, zaczęły powstawać w końcu wieku ubiegłego. W liczbie tej było dużo spółdzielni niemieckich. Pierwsza polska spółdzielnia tego typu powstaje w roku 1901, jest to „Rolnik“ w Mogilnie, założony przez ks. Wawrzyniaka. W ostatnim 5-leciu, w okresie trwającego dotychczas kryzysu rolnego, szereg spółdzielni rolniczo-handlowych, szczególnie należących do związków polskich, znalazło się w nadzwyczaj trudnych warunkach i przeszło w stan likwidacji. Wiele z nich zostało wykreślonych ze związków rewizyjnych i w dniu spisu były w grupie spółdzielni niezwiązkowych, a przeto przez liczby artykuły nie zostały objęte.

Uwagi nasze dobiegają do końca. Liczby zawarte w artykule, będące wynikiem opracowania spisu od strony roku założenia spółdzielni, dowodzą niezbicie, iż po odzyskaniu Niepodległości ruch spółdzielczy bujnie się rozwijał, znajdując do-

skonałą podstawę ekonomiczną i prawną i dobre warunki pracy.

Wyciąganie jakichkolwiek wniosków co do przyszłości na podstawie podanych liczb ruchu spółdzielczego w Polsce byłoby pewną dowolnością, przekraczałoby ramy zakresłonej pracy, byłoby zresztą subiektywną oceną tych liczb i dotychczasowego rozwoju, czego w ramach artykułu usiłowałem uniknąć.

Edmund Szubert.

2 Prasa spółdzielcza w Polsce

3 *Rozwój w latach 1930 do 1935 i stan na 30 VI 1935 r.*

1. Uwagi wstępne.

Prasa spółdzielcza jest doniosłej wagi instrumentem kształtowania opinii i uświadamiania członków spółdzielni. Stąd też będzie rzeczą pożądaną naszkicowanie jej rozwoju i zbadanie stanu obecnego. Zagadnienie to opracowane już było przez p. K. Haubolda w „Spółdzielczym Przeglądzie Naukowym” (listopad—grudzień 1930 r.) i obejmowało 3 lata — od 1927 do 1929.

Dzisiaj należałoby, kontynuując powyższą pracę, przedstawić dalszy rozwój prasy spółdzielczej i jej stan aktualny.

Artykuł niniejszy opracowany na podstawie ankiety Spółdzielczego Instytutu Naukowego, rozesłanej w czerwcu r. b. do wszystkich czasopism spółdzielczych w Polsce oraz polskich pism spółdzielczych zagranicą. Listę omawianych czasopism ustalono na podstawie materiałów Spółdzielczego Instytutu Naukowego, poszczególnych związków spółdzielczych, Światowego Związku Polaków z Zagranicy i spisów czasopism w Polsce.

Jako kryterjum charakteru spółdzielczego czasopisma przyjęliśmy następujące zasady; 1. omawianie spraw związanych z ruchem spółdzielczym, niezależnie od rodzaju treści i podejścia do zagadnień; w tym wypadku pismo nie koniecznie musi być wydawane przez związki lub instytucje spółdzielcze, ale również i przez inne instytucje; 2. wydawanie pisma przez związek lub przez instytucję spółdzielczą, chociażby nawet w treści swej nie traktowało ono wyłącznie o zagadnieniach spółdzielczości. Za konieczne uważaliśmy jednak, aby treść redakcyjna pisma, związana była conajmniej praktycznie z ruchem spółdzielczym (np. dawny „Biuletyn Cen” a obecny „Rynek Rolniczy” — wydawany przez Związek Spółdzielni Rolniczych i Zarobkowo-Gospodarczych R. P., podający dla potrzeb spółdzielni i związków mleczarskich i jajczarskich ceny mleka, jego przetworów i jaj).